

Tillbaka till Hegel!

Georg Lukács, *dialektiken*
och den hegelianska marxismen

Anders Burman*

Georg Lukács *Historia och klassmedvetande* – eller *Geschichte und Klassenbewusstsein* som den tyska originaltiteln lyder – är en av de helt centrala skrifterna i den hegelianska marxismens historia. Med denna essäsamling från 1923 bidrog Lukács i högre grad än någon tidigare författare till att synliggöra de hegeliska rötterna till Karl Marx tänkande. Boken, som inte utan skäl kallats ”ett banbrytande manifest för en kritisk, humanistisk marxism” och vars publicering utnämns till ”en av de få autentiska händelserna i marxismens historia”,¹ visade – som Peter Bürger påpekar – unga intellektuella på 1920-talet hur Georg Wilhelm Friedrich Hegel kunde läsas ur ett vänsterperspektiv.² Ja, på sätt och vis kan man rentav säga att det var med *Historia och klassmedvetande* som den hegelianska marxismen uppstod, det vill säga den radikala intellektuella strömning som från mellankrigstiden och framåt spelade en så framträdande roll i 1900-talets politiska teori och i någon mån också politiska praktik med sitt försök att genom en hegelisk läsning av Marx skrifter formulera en mot det samtida kapitalistiska samhället kritisk position – eller snarare bortom distinktionen – mellan å ena sidan den västeuropeiska reformistiska socialdemokratien och å andra sidan den sovjetkommunistiska stelbenta dogmatiken.

Att tala om hegeliansk marxism i bestämd form singularis innebär på sätt och vis en förenkling, men det finns ändå tillräckligt mycket som förenar de här aktuella väst- och centraleuropeiska tänkarna, från Lukács och Karl Korsch på 1920-talet via Herbert Marcuse, Karel Kosík och Leszek Kołakowski fram till Slavoj Žižek idag, för att motivera en idealtypisk klassificering av dem som hegelianska marxister. Till dessa gemensamma drag hör, förutom distanseringen från såväl den socialdemokratiska reformismen som olika former av vad de själva brukar kalla vulgärkommunism, först och främst ett affirmativt bruk av Hegels filosofi med ambitionen att vidareutveckla den marxistiska teoribildningen i en humanistisk riktning. Hegel, den mest abstrakta av alla tänkare, används för att kunna formulera en marxism med ett mänskligt ansikte. Hos både Hegel och Marx betonar de hegelianska marxisterna vanligtvis den dialektiska metoden.³

---

* Institutionen för historia och samtidsstudier, Södertörns högskola

Frågan om den hegelska filosofins och i synnerhet dialektikens position inom marxismen har på senare tid fått förnyad aktualitet genom bland annat Žižeks skrifter. Medan en tänkare som Giorgio Agamben ifrågasätter dialektikens värde och är allmänt kritisk mot Hegel tas han i passagerat försvar av den slovenske filosofen.⁴ Enligt Žižek är den hegelska dialektiken med dess negativitetsbegrepp av avgörande betydelse för att kunna tänka på tvärs emot och i grunden utmana den rådande kapitalistiska ordningen. Žižek hyllar även författaren till *Historia och klassmedvetande* som han beskriver som en utpräglad leninistisk filosof.⁵ Som kommer att framgå av det följande är det senare emellertid en uppfattning som kan problematiseras.

Det är Lukács hegelianska marxism som står i centrum i föreliggande artikel. Ambitionen är att ringa in, analysera och kontextualisera denna specifika form av marxism och framför allt hur Lukács i det sammanhanget använder sig av Hegels filosofi. Vad är det för slags marxism han gör sig till talesman för i *Historia och klassmedvetande* och vilken roll spelar Hegel i denna tolkning av Marx och marxismen? Ja, vari består närmare bestämt det hegelianska – eller snarare det hegelska – i Lukács version av den hegelianska marxismen? I förlängningen finns det anledning att också undersöka hur Lukács bruk av Hegel efterhand förändrades i takt med att han gradvis distanserade sig från de ståndpunkter som han förde fram i *Historia och klassmedvetande* till förmån för en hållning som måste sägas ha varit mer sovjetkommunistiskt dogmatisk och partitrogen utan att han för den skull övergav sina hegelska utgångspunkter. Huvudfokus i analysen ligger dock på storverket från 1923.

Samtidigt hör det till saken att Lukács hade tagit bestämda intryck av Hegel innan han skrev *Historia och klassmedvetande*. Till skillnad från många senare hegelianska marxister var han en Hegelinfluerad idealist innan han blev marxist. Han kom så att säga till den marxiska materialismen via den tyska idealismen, inte tvärtom. I det avseendet framstår det möjligen som mer berättigat att fråga varför han sökte sig till Marx bortom Hegel, snarare än vad han behövde Hegel till bakom Marx. Som en bakgrund till behandlingen av *Historia och klassmedvetande* finns det under varje förhållande skäl till att inleda med att säga något om Lukács tidiga hegelianskt färgade idealism och hur han sedan därifrån tog sig vidare till Marx och kommunismen.⁶

Estetisk antikapitalism

Född 1885 i Budapest och uppvuxen under synnerligen privilegierade förhållanden (fadern var en framgångsrik bankman) gjorde Lukács sig tidigt bemärkt i det ungerska och snart också tyska kulturella och akademiska livet. Redan i tonåren grundade han i den ungerska huvudstaden en experimentteater som satte upp pjäser av bland andra Henrik Ibsen

och August Strindberg, och i dryga tjugooårsåldern författade han sina första mer omfattande studier, däribland doktorsavhandlingen om tragedins metafysik framlagd vid universitetet i Berlin 1907, tvåbandsverket *Entwicklungsgeschichte des modernen Dramas* (skrivet 1908, publicerat 1910) och essäsamlingen *Die Seele und die Formen* (utgiven först på ungerska 1910, året därefter i utvidgad form på tyska).

I sitt skrivande vid den här tiden ägnade sig Lukács så gott som uteslutande åt litteratur, drama och filosofi. Han var en estet uti fingerspetsarna med en särskild förkärlek för formbegreppet. Det finns något närmast platoniskt över hans tidiga intresse för själen och formen, men han var också starkt påverkad av tänkare som Immanuel Kant och Georg Simmel. Däremot spelade Hegel fortfarande en mindre framträdande roll för Lukács, vilket inte hindrar att ett hegelskt drag kan urskiljas redan i *Die Seele und die Formen* med dess essäer om bland andra Novalis, Søren Kierkegaard och Stefan George. Som Judith Butler uttrycker det:

På ett sätt som är klart hegelskt hävdar Lukács inte bara att själ kräver form för att manifesteras utan också att form kräver själ för att få liv. Form skulle inte vara någonting utan substans, och substansen skulle inte vara någonting utan själen.⁷

Som så många andra konstnärer, författare och tänkare i Tyskland i början av 1900-talet vantrivdes den unge Lukács i den moderna civilisationen. I likhet med stora delar av det ledande tyska intellektuella etablissemanget, däribland den tidige Thomas Mann – en författare han alltid hyste största respekt och beundran för – kontrasterade Lukács anglosaxisk civilisation mot tysk kultur.⁸ Medan civilisationen kopplades samman med nyttotänkande, liberalism, kommersialism och materialism tänktes kulturen stå för högre värden, konst, autenticitet, andlighet och humanism. Som detta antyder formulerade den unge Lukács sitt missnöje över de samtida förhållandena i allmänt civilisationskritiska snarare än explicit politiska termer. Att han avskydde borgerligheten och liberalismen innebar på intet sätt att han var socialist eller kommunist. Snarare var hans samtidskritik formulerad utifrån en politiskt diffus romantisk och estetisk antikapitalistisk position.

Inte desto mindre hade Lukács redan som gymnasist blivit bekant med Marx skrifter, däribland *Kommunistiska manifestet* och *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*, och enligt egen uppgift läste han *Kapitalet* för första gången omkring 1908.⁹ I en bok som han publicerade tre år senare finns följande passage: ”Socialismens system och dess världsåskådning, marxismen, bildar en syntetisk enhet – kanske den oförsonligaste och strängaste syntesen efter den medeltida katolicismen.”¹⁰ Detta framstår på flera sätt som en anmärkningsvärd iakttagelse, inte minst med tanke på att Lukács själv redan vid den här tiden, det vill säga under sin förmarxistiskt estetiska period, alltid sökte efter syntetiska enheter och övergripande

helhetsförklaringar. I det avseendet fanns det hos honom en sorts strukturell tankeberedskap för den marxistiska världsåskådning som han senare kom att ta till sig.

Att det förhåller sig på det sättet kommer sig inte minst av att han från mitten av tiotalet och framåt tog avgörande intryck av Hegels tänkande. Det är ingen tillfällighet att de i Lukács senare verk centrala kategorierna totalitet, det världshistoriska och det typiska i grunden är – som Terry Eagleton har noterat – hegeliska.¹¹ Det var från Hegel Marx plockade upp dem för att sedan vidareutveckla dem. Även Lukács hämtade dem i första hand från Hegel. Dessa begrepp som är frekvent förekommande i Lukács tidiga estetik kunde han senare, när han väl blev marxist, utan större problem ladda politiskt.

Splittringens problematik

I ett efterhandsperspektiv är det tydligt att flera av den unge Lukács skrifter ingick som en del av en allmän Hegelrenässans något decennium in på 1900-talet. Detta intresse för Hegel kan delvis förstås som en reaktion mot den nykantianism som hade dominerat den tyska universitetsfilosofin vid slutet av 1800-talet. Några år in på det nya århundrandet var det allt fler som började känna ett missnöje med nykantianismen och dess snäva epistemologiskt inriktade forskningsprogram. Med sin fenomenologi utvecklade Edmund Husserl en alternativ filosofinriktning i Tyskland samtidigt som den analytiska filosofin började fira triumfer i den anglosaxiska världen.

Men det fanns också dem som i såväl nykantianismen som fenomenologin och den analytiska filosofin saknade det historiska perspektiv som hade varit så framträdande hos Hegel. Ett viktigt namn i det sammanhanget var Wilhelm Dilthey, hermeneutikern, livsfilosofen och teoretikern av *Geisteswissenschaften* som likaså spelade en betydelsefull roll i det tidiga 1900-talets Hegelrenässans, först och främst tack vare sin studie *Die Jugendgeschichte Hegels* från 1906.¹² Även Lukács gjorde med sina tidiga skrifter en viktig insats för att återaktualisera Hegel inom framför allt det estetiska området. Han hävdade i en senare retrospektiv återblick att hans *Theorie des Romans* från 1916 var det första verket som ”inom den andliga tolkningens domän konkret tillämpade den hegeliska filosofin på estetiska problem”.¹³ Med det övergripande syftet att historisera de litterära formerna består boken av två huvuddelar av vilka den första, ”Die Formen der grossen Epik in ihrer Beziehung zur Geschlossenheit oder Problematik der Gesamtkultur”, handlar om epiken i framför allt den grekiska, homeriska kulturen som enligt Lukács präglades av harmoni och enhet. Verkets andra del, ”Versuch einer Typologie der Romanform”, tar upp den moderna romanen – med författare som Johann Wolfgang von Goethe, Honoré de Balzac och Gustave Flaubert – som däremot ut-

märks av en grundläggande splittring (*Zerissenheit*) mellan individ och samhälle. Bokens avslutande kapitel handlar om Lev Tolstoj men här kommer Lukács också in på Fjodor Dostojevskij. Med Michael Löwys formulering läser Lukács de båda ryska författarnas storslagna romaner som ett förebud om framtiden, det vill säga ett mer harmoniskt andligt och samhälleligt tillstånd bortom den samtida splittringen.¹⁴

Här kan ett mönster urskiljas som ständigt återkommer i Lukács tidiga produktion – och som även återfinns i hans senare verk – vilket skulle kunna beskrivas i termer av en splittringens eller söndringens problematik. Denna problematik som praktiskt taget hela hans tänkande präglas av hade också genomsyrat den tyska idealismen och romantiken.¹⁵ I grund och botten gick den ut på att det ursprungligen fanns någon sorts enhet och helhet som numera har gått förlorad men som det gäller att försöka återvinna på en högre nivå. Under det sena 1700-talet och det tidiga 1800-talet handlade det också om att hantera arvet från Kants kritiska filosofi med dess – som det uppfattades – skarpa uppdelning mellan fenomen och noumenon, mellan varat (*Sein*) och börat (*Sollen*), mellan det objektiva och det subjektiva, mellan det rena förnuftet i den första Kritiken och det praktiska förnuftet i den andra. De tyska romantikerna och idealisterna försökte på olika sätt både överskrida den kantska dualismen och hantera den splittring som samtiden enligt dem utmärktes av, med blicken vänd mot en framtida, högre form av helhet. Det historiefilosofiska schemat med enhet, splittring, högre enhet kan man till exempel finna hos Novalis med hans vision om en ny kristendom. Hos andra romantiker och idealister, från Friedrich von Schiller till Friedrich von Schelling, var det konsten som tilldelades den försonande rollen.

Hegel var förvisso ingen romantiker och mot uttrycket splittringens problematik skulle han åtminstone under sin senare period troligtvis ha invänt att ordet ”splittring” är alltför negativt laddat. I Rättsfilosofin talar han hellre om differentiering och partikularisering än om splittring. I den moderna arbetsdelningen finns det till exempel ett tydligt positivt element som inte fångas med ordet splittring. Inte desto mindre återfinns någon form av splittringens problematik, eller om man så vill en söndringens dialektik, redan i den hegelska logiken med dess tre bestämmande begrepp position, negation och negationens negation. Och i en tidig skrift som *Differenz des Fichte'schen und Schelling'schen System der Philosophie* talar Hegel explicit om att den ursprungliga harmonin har sargats och att söndringen i samtiden endast kan övervinnas på hjälp av förnuftet och filosofin. Ja, det är i själva verket så att söndring (*Entzweiung*) ”är källan till behovet av filosofin”.¹⁶

Hur som helst handlar det hos både Hegel och Lukács om att på ett dialektiskt sätt försöka komma till rätta med och övervinna inte bara den kantianska dualismen utan också diverse andra atomiserande tendenser i det samtida samhället. Om Hegel hade tilldelat förnuftet och efterhand

även staten en harmoniserande uppgift tänker sig den tidige Lukács att konsten och estetiken har förmågan att övervinna splittringen mellan det subjektiva och det objektiva.¹⁷

I visst avseende kan man tolka Lukács kommunistiska vändning, vilken överraskade för att inte säga chockerade många av hans vänner och bekanta och som fortsatt att förbrylla forskare fram till idag, som en konsekvent följd av att han successivt – under intryck av första världskriget och den ryska revolutionen – kom till insikt om att konsten och estetiken faktiskt inte fungerar som svar på samtidens alla frågor. För att anspela på Walter Benjamins berömda vändning i uppsatsen om konstverket i reproduktionens tidsålder kan man säga att Lukács redan innan fascisterna hade estetiserat politiken – ja, innan fascismen överhuvudtaget hade fått sin moderna utformning – valde att politisera estetiken.¹⁸

Samtidigt förtjänar det att understrykas att Lukács genom hela sitt författarskap fortsatte att försvara inte bara Hegels filosofi utan också mycket annat som han förknippade med den tyska idealismen och den klassiska humanistiska kulturen, med särskild vikt lagd vid författare från Gotthold Ephraim Lessing över Schiller, Goethe och Heinrich Heine till Thomas Mann. På sätt och vis kom den senare Lukács att göra till sin livsuppgift att försvara och tillvarata konstruktiva element i den humanistiska kulturen och föra in dem i den marxistiska världsåskådningen. Både före och efter att han hade blivit kommunist var och förblev han i grunden en humanist med en fast tro på den hela människan och med ett tydligt harmoniideal i avseende på såväl estetiken som politiken.

Hegel som en ledande intellektuell kraft

Efter oktoberrevolutionen 1917 och medan det ryska inbördeskriget pågick för fullt grundades det ungerska kommunistpartiet i november 1918. Redan månaden därefter gick Lukács med i partiet. Liksom stora delar av övriga Europa var Ungern i uppror och ett helt nytt slags samhällssystem tycktes vara inom räckhåll. Något nytt skulle skapas som var radikalt annorlunda den liberala kapitalism som Lukács alltid hade avskytt. Precis som för många andra i samtiden framstod kommunismen för honom som ett löfte om en friare och mänskligare värld, och han engagerade sig helhjärtat i partiet. När den ungerska rådsrepubliken utropades i mars 1919 utnämndes han till vice folkkommissarie för kultur- och utbildningsfrågor i Béla Kuns regering. Rådsrepubliken blev dock inte långvarig, den ungerska revolutionen slogs ner och Lukács tvingades gå i exil till Wien.

Där fortsatte han att skriva febrilt, nu med fokus på olika ideologiska och politiska frågor med mer eller mindre tydlig koppling till den samtida situationen. Han publicerade mängder av artiklar i radikala tidskrifter som *Die Internationale*, *Kommunismus* och *Rote Fahne*. Det var några av dessa artiklar som han i omarbetat skick återpublicerade i *Historia och*

klassmedvetande, tillsammans med några helt nyskrivna texter. I boken från 1923 samsas essäer om historien, klassmedvetandet och reifikationen med texter om den historiska materialismens funktion och organisationsfrågan, allt tolkat utifrån ett konsekvent marxistiskt perspektiv. Den övergripande ambitionen med boken sägs vara att ”göra oss medvetna om Marx metod och kasta ljus över dess oändliga fruktbarhet för lösningen av annars olösliga problem”.¹⁹

Genom framhävandet av Marx metod lyfts även Hegel fram i förgrunden. Med sina gedigna kunskaper om Hegel och den tyska idealismen var Lukács förmögen att på ett nytt sätt urskilja och analysera de hegelska utgångspunkterna i Marx tänkande och därigenom framträdde en delvis ny bild av författaren till *Kapitalet*. Denna förståelse av den hegelska Marx – och för den delen även den marxska Hegel – var långt ifrån självklar på 1920-talet. Tvärtom var den, som Lukács snart kom att bli väl medveten om, i flera avseenden utmanande och kontroversiell.

I bokens förord, daterat i Wien julen 1922, tar Lukács på ett övergripande plan upp frågan om Hegels position och status inom marxismen. Han påminner om några textställen där Marx själv lyfte fram Hegels betydelse för sitt eget tänkande, som när han i ett brev till Joseph Dietzgen skrev att ”dialektikens sanna lagar” redan finns hos Hegel, om än ”i mystifierad form”. Lukács återger också Marx ofta citerade varning om faran med att behandla Hegels dialektik som en ”död hund”.²⁰ Men enligt författaren till *Historia och klassmedvetande* är det precis på det sättet som Hegel fortfarande tenderar att behandlas inom marxismen. Vad Lukács vill göra med sin bok är i stället att ta fasta på det fruktbara i Hegels tänkande och rädda detta ”åt samtiden som levande intellektuell kraft”.²¹ I grund och botten var det utifrån den ambitionen som han utvecklade sin säregna form av hegeliansk marxism.

Det avgörande inslaget i både den hegelska och den marxska filosofin utgörs enligt Lukács av den dialektiska metoden. I ”Vad är ortodox marxism?”, den mest programmatiska av essäerna i *Historia och klassmedvetande* som typiskt nog också är placerad först i boken, slår han följaktligen fast:

Ortodox marxism innebär alltså inte ett kritiklöst anammande av resultaten av Marx forskning, inte en ”tro” på den eller den tesen, inte en exeges av en ”helig” bok. Ortodoxi i marxistiska frågor rör i stället uteslutande *metoden*.²²

Till skillnad från vad många i samtiden föreställde sig är ortodox marxism inte fråga om dogmatik i betydelsen en uppsättning fastställda lärosatser som man måste acceptera för att vara en rättroende marxist. Nej, enligt Lukács handlar ortodox marxism blott och bart om den dialektiska metoden. Att metoden inte bara är revolutionär utan också materialistisk hindrar inte att det var idealisten Hegel som var dess upphovsman. Det

är först och främst av den anledningen som Hegel intar en så central plats i Lukács tolkning av både Marx och den samtida marxismen. Förutom Marx egna skrifter är Hegels Logik och Fenomenologi i själva verket de viktigaste bakgrundskällorna till den samtida marxismen. Kort sagt är det nödvändigt att gå tillbaka till Hegel för att få en korrekt förståelse av den egentliga marxismen.

Även om – eller kanske just på grund av att – Hegel var först med att utveckla den moderna dialektiska metoden var hans förståelse av den i vissa avseenden begränsad. Detsamma gäller intressant nog för Engels, som enligt Lukács i alltför hög grad övertog vissa tillkortakommanden i Hegels ursprungliga hantering av dialektiken. Lukács skriver: ”De missförstånd, som härrör ur Engels framställning av dialektiken, beror huvudsakligen på att Engels följt Hegels dåliga exempel och utsträckt den dialektiska metoden till att gälla också för kunskapen om naturen.”²³ Den materialistiska naturdialektik som Engels utformade och som vid slutet av 1800-talet kodifierades till en marxistisk dogm av bland andra Karl Kautsky var i mångt och mycket ickemarxsk enligt Lukács.²⁴ Som detta illustrerar var Lukács i motsats till dåtidens flesta marxister mån om att betona att Marx och Engels tänkande på intet sätt var identiska. Det är Marx metod, inte Engels naturdialektik, som utgör det föredömliga och fortfarande utmanande idealet.

Den dialektiska metoden är således inte tillämplig på naturen, men däremot på historien och samhället. Närmare bestämt syftar metoden till, framhåller Lukács, ”kunskap om samhället som totalitet.”²⁵ Just totalitet är en central kategori hos såväl Hegel och Marx som Lukács. I *Historia och klassmedvetande* heter det till exempel:

Det är inte det ekonomiska motivets dominans i förklaringen av historien, som är den avgörande skillnaden mellan marxismen och den borgerliga vetenskapen, utan totalitetens perspektiv. Totalitetskategorin, helhetens allsidiga, bestämmande herravälde över delarna utgör det väsentliga i den metod, som Marx övertagit från Hegel och omskapat till grundvalen för en helt ny vetenskap.²⁶

Totalitetens perspektiv går emot kapitalismens och den borgerliga vetenskapens tendens till specialisering och partikularitet. ”*Totalitetskategorins herravälde*”, är rentav i sig själv enligt Lukács, ”*bäraren av den revolutionära principen inom vetenskapen.*”²⁷

Proletariatet, klassmedvetandet och partiet

Under decennierna som följde efter publiceringen av *Historia och klassmedvetande* och genom senare företrädare som Marcuse, Kosík och Kołakowski kom den hegelianska marxismen att bli en central utmanare av den marxistisk-leninistiska dogmatik som successivt utvecklades i

Sovjetunionen. Mot den bakgrunden framstår det som anmärkningsvärt att Lenin inte utgör något huvudsakligt angreppsmål för författaren till *Historia och klassmedvetande*. Tvärtom förmedlar boken en synnerligen positiv bild av den ryske ledaren. Trots att Lukács vid den här tiden inte kände till Lenins läsningar av Hegels Logik – de *Filosofiska anteckningsböcker* i vilka läsningarna av Logiken ingår publicerades först 1929 – lyfter han fram Lenins betydelse som teoretiker, inte bara som en politisk revolutionär, även om hans främsta teoretiska insats sägs gälla marxismens praktiska väsen.²⁸ I motsats till hur det förhåller sig i vad som Lenin och Lukács uppfattar som traditionell, borgerlig vetenskap finns det enligt de båda ett nära samband mellan teori och praxis. Det kan också uttryckas som att de på ett hegelskt sätt upphäver den distinktionen.

Enligt Lukács har Lenin särskilt bidragit till att intresset åter kan riktas mot den marxistiska metod som fokuseras i *Historia och klassmedvetande*. Det är dock knappast så enkelt, som till exempel Žižek hävdar, att verket rätt och slätt kan klassificeras som leninistiskt.²⁹ Lenininflytandet är förvisso högst påtagligt, men bokens komplexitetsgrad är betydligt högre än så, först och främst tack vare det starka hegelska inslaget, men också för att Lukács låtit sig inspireras av många andra samtida teoretiker.

Vid sidan av Lenin lyfter Lukács särskilt fram Rosa Luxemburgs betydelse. Två av essäerna i *Historia och klassmedvetande* – ”Rosa Luxemburg som marxist” och ”Kritiska kommentarer till Rosa Luxemburgs kritik av ryska revolutionen” – handlar explicit om denna politiska teoretiker och revolutionär som mördades efter det misslyckade så kallade Spartacusupproret i Berlin 1919. Enligt Lukács var hon ”den enda av Marx lärjungar, som verkligen förde hans livsverk vidare, både på det faktiskt ekonomiska planet och på det metodologiskt ekonomiska, och som i detta avseende på ett *konkret* sätt knöt an till den sociala utvecklingens samtida nivå.”³⁰ Lukács inser det stora värdet med Luxemburgs ekonomiska analyser och påpekar att hon – till skillnad från många andra samtida socialister och kommunister – faktiskt var en ”äkta dialektiker” med en sofistikerad förståelse av den revolutionära totalitetskategorin.³¹

Förutom av Marx och Hegel är det först och främst med hjälp av just Lenin och Luxemburg som Lukács i *Historia och klassmedvetande* försöker formulera ett radikalt alternativ till å ena sidan Eduard Bernsteins reformistiska linje som under det tidiga 1900-talet hade blivit vägledande för många socialdemokratiska partier runt om i Europa och å andra sidan den i grunden stelbenta, naturvetenskapligt influerade marxism som brukar associeras med Kautsky och Andra Internationalen. Något som förklarar Bernstein och Kautsky är enligt Lukács att ingen av dem inser Hegels avgörande betydelse för vare sig Marx eget tänkande eller den samtida marxismen. Tvärtom menar de att den marxiska materialismen inte har något som helst att göra med den hegelska idealismen. Denna Hegelförne-

kande ståndpunkt – som i praktiken innebär ett övergivande av den dialektiska metoden – kan i själva verket, menar Lukács, betraktas som det tydligaste exemplet på det allmänna förborgerligandet av det dominerande socialistiska tänkandet.

I linje med detta vänder sig Lukács vidare mot det deterministiska och ekonomistiska draget i Andra Internationalen. Dess ledande företrädare betraktar historien som en enkelriktad och av ekonomiska förhållanden närmast förutbestämd och naturlagsbunden process. Även om också Lukács – precis som Marx – i grund och botten har en teleologisk (om än dialektisk) historieuppfattning vägrar han gå med på att något riktigt avgörande i mänsklighetens historia – och det gäller i synnerhet övergången från ett kapitalistiskt till ett kommunistiskt samhällssystem – sker per automatik. I *Historia och klassmedvetande* formulerar han det så här:

Men ”frihetens rike” är ingen ödets gåva, som den under nödvändighetens ok lidande mänskligheten mottar som belöning för sitt ståndaktiga lidande. Det är inte bara mål utan också kampens instrument och vapen. Och här framträder det principiellt och kvalitativt nya i situationen: det är första gången i historien som mänskligheten – genom klassmedvetandet hos det till herravälde kallade proletariatet – medvetet tar sin historia i egna händer.³²

Att det är proletariatet som utgör länken till det kommande kommunistiska samhället, ”frihetens rike”, betraktade Marx själv som en av sina största upptäckter. Även Lukács understryker att det enbart är arbetarklassen som numera kan fungera som ett genuint revolutionärt kollektivt subjekt. I *Historia och klassmedvetande* intar proletariatet i det närmaste samma position som världsanden spelar i Hegels Fenomenologi: en substans som också är subjekt.³³ Men för att kunna uppfylla sin högsta bestämmelse måste proletariatet – precis som anden hos Hegel – först medvetandegöras.

Lukács starka betoning av medvetandet kan i sig ses som ytterligare en del av det arv från Hegel och den tyska idealismen som han utgick från och vidareutvecklade. Medvetande handlar för Lukács om något mer än att enbart ha kunskap om någonting. Medvetandet är inte externt i förhållande till objektet, utan är en del av och förändrar det. När proletariatet blir medvetet om sig självt som klass transformeras det också. Det är först då det blir ett revolutionärt subjekt. Klassmedvetandet är i det avseendet direkt relaterat till praxis.³⁴

Det var inte många andra marxister vid den här tiden, eller tidigare eller senare heller för den delen, som lika starkt som Lukács poängterade medvetandets centrala ställning inom marxismen. Marx själv hade intagit en något tvetydig hållning till medvetandekategorin, men det är ändå tydligt att han tillskrev den en viktigare roll än vad Kautsky och många senare marxister gjorde. Enligt Lukács utgör klassmedvetandet en grund-

förutsättning för den kommunistiska revolutionen. Det kan också uttryckas som att medvetandet står för ett subjektivt element som är nödvändigt som ett komplement till de objektiva historiska utvecklingstendenser som Marx urskildte. Det handlar om en växelverkan mellan det objektiva och det subjektiva, helt i linje med Hegels och Marx dialektiska metod.³⁵

En annan kategori som intar en framträdande roll hos Lukács liksom hos många andra av det tidiga 1900-talets revolutionära marxister – fastän den inte hade utvecklats av vare sig Hegel eller Marx – var partiet. Hur proletariatet och partiet ska organiseras är enligt honom inte bara en teknisk angelägenhet utan överhuvudtaget ”en av revolutionens viktigaste *intellektuella* frågor”.³⁶ Det kommunistiska partiet består i sista hand av ledande intellektuella och sådana som blivit klassmedvetna före alla andra. Det är denna intellektuella och politiska elit som ska driva på utvecklingen och gå i bräschen för det nya kommunistiska samhället.

Lukács resonemang i fråga om partiet var tydligt påverkat av Lenin, men som redan konstaterats var han när han skrev *Historia och klassmedvetande* inte leninist till punkt och pricka. Det var han inte heller i avseende på partiteorin, utan även på den punkten gav han sitt stora erkännande till Luxemburg, fastän han menade att hon *de facto* överskattade värdet av proletariatets spontana massaktioner och underskattade betydelsen av det medvetna organisatoriska arbetet. Den stora utmaningen, påpekar Lukács, ligger i att finna en medelväg och ”en växelverkan mellan spontanitet och medveten reglering”.³⁷ Detta är en förmedlande ståndpunkt mellan Lenins och Luxemburgs respektive positioner, även om den kritik Lukács för fram mot Luxemburg onekligen är skarpare än den han riktar mot Lenin. I *Historia och klassmedvetande* står han helt klart närmare Lenin än Luxemburg, men det är kombinationen av deras teorier tillsammans med det bestämmande hegelska inflytandet som gör verket så fascinerande och originellt i den teoretiska marxismens historia.

Till Lenins och sitt eget försvar

Så även om Gunnar Gunnarssons påstående att *Historia och klassmedvetande* vittnar om att Lukács vid tiden för dess tillkomst fortfarande inte hade ”frigjort sig från restbestånd av hegeliansk historiemetafysik” knappast låter sig motsägas, kan det med lika goda skäl hävdas att det tydliga hegelska inslaget hör till bokens stora förtjänster och i högsta grad bidrar till att den ännu idag – snart hundra år efter dess publicering – fortsätter att vara synnerligen läsvärd.³⁸ Åtskilliga rester av ”hegeliansk historiemetafysik” fanns för övrigt kvar också hos den senare Lukács. Förutom att han aldrig övergav Hegel som en central inspirationskälla i sitt eget tänkande fortsatte han genom hela sitt liv att betona de hegelska inslagen hos Marx: snarare än att på något entydigt sätt bryta med den hegelska

filosofin modifierade och vidareutvecklade Marx den för sina egna syften. I motsats till exempelvis Louis Althusser stod det för Lukács klart att Marx i mångt och mycket var hegelian ännu när han skrev *Kapitalet*.

Samtidigt är det uppenbart att komplexitetsgraden i Lukács eget författarskap efterhand försvagades. Efter publiceringen av *Historia och klassmedvetande* blev hans tänkande successivt mer enkelspårigt. Det har åtminstone till viss del att göra med att han blev mer rättroende leninistisk. När *Historia och klassmedvetande* gavs ut hade Lenins teorier om kapitalismen, imperialismen, partiet och revolutionen ännu inte upphöjts till den ortodoxa överideologi som de snart kom att kodifieras till i statskommunismens hemland.

Det förtjänar att framhållas att även Lukács, åtminstone indirekt, gjorde sitt till för att driva på den här dogmatiserande utvecklingen, först och främst med sin lilla bok om Lenins tankevärld som han skrev ihop snabbt efter dennes bortgång i januari 1924. I sin Leninmonografi ger han ett lika positivt som klargörande porträtt av den förste sovjetiske ledarens liv och verk. Även här betonar han den dialektiska metodens betydelse såtillvida att Lenin sägs representera en ny fas i den materialistiska dialektikens utveckling:

Lenin har inte bara återställt den marxistiska lärans renhet efter årtiondens förflackning och vanställande som vulgärmarxismen åstadkommit, utan vidareutvecklat själva metoden, gjort den konkretare och rikare.³⁹

Det faktum att Lukács i övrigt inte heller här gör något av Lenins intresse för Hegel förklaras av att de *Filosofiska anteckningsböckerna* – där detta intresse tydligast kommer till uttryck – fortfarande inte hade publicerats. Annars hade han säkert citerat Lenins numera välkända utsaga att det är omöjligt att riktigt begripa *Kapitalet* om man inte läst och förstått Hegels Logik.⁴⁰

Trots den hyllande Leninboken kom Lukács snart att bli föremål för hård kritik från Sovjetkommunistiskt håll. Den tolkning av Marx och Hegel som han gjorde i *Historia och klassmedvetande* framstod som alltför kontroversiell för att få passera obemärkt. Kritiken mot Lukács framfördes framför allt av László Rudas, som inte bara var en inflytelserik marxist-leninistisk filosof utan också en ledande person i det ungerska kommunistpartiet, och den sovjetiske filosofen Abram Moissejovitch Deborin som stod nära Georgij Plechanov, den ryska socialdemokratins teoretiska förgrundsgestalt och tillsammans med Kautsky chefsideologen bakom Andra Internationalen. Rudas och Deborin vände sig båda mot vad de kallade Lukács ”revisionism”, inklusive hans kritik av Engels naturdialektik, framhävande av Luxemburgs betydelse på Lenins bekostnad och mot vad de uppfattade som en allmän subjektivism i *Historia och klassmedvetande*.⁴¹

Man trodde länge att Lukács aldrig besvarade den här kritiken, eller rättare sagt att han dröjde med att göra det och när han väl svarade valde att ta avstånd från många av sina tidigare ståndpunkter. När en ny tysk upplaga av *Historia och klassmedvetande* publicerades så sent som 1968 kunde Lukács i ett nyskrivet förord framhålla att han nu betraktade mycket i boken som mer eller mindre felaktigt och förkastligt.⁴² Redan tidigare hade han då tagit avstånd från sin kritiska behandling av Engels naturdialektik.⁴³ Överhuvudtaget kritiserar den sene Lukács nästan aldrig Engels, utan omtalar honom så gott som enbart i positiva ordalag.⁴⁴ Detta är bara ett exempel på att han från slutet av tjugotalet och framåt så gott han kunde försökte vara trogen den sovjetkommunistiska dogmatiken med dess upphöjande av den heliga treenigheten Marx, Engels och Lenin.

Men långt efter Lukács död 1971, när de tidigare hemliga arkiven i de före detta statskommunistiska länderna öppnades efter Sovjetunionens fall, hittades i Moskva en tidigare okänd svarsskrivelse av hans hand. I ”Chvostismus und Dialektik”, som av allt att döma författades 1925 eller 1926, framställer Lukács sig själv som en renlärig leninist på samma gång som han tar *Historia och klassmedvetande* i försvar. Det övergripande syftet med boken beskriver han nu på följande sätt:

Att *metodologiskt* demonstrera att bolsjevismens organisation och taktik är den enda möjliga konsekvensen av marxismen; att bevisa att bolsjevismens problem logiskt och med nödvändighet följer – det vill säga logiskt i dialektisk mening – från den marxistiska dialektiska metoden så som den etablerades av dess grundare.⁴⁵

I stället för att ta dessa utsagor som en indikation eller bekräftelse på vad *Historia och klassmedvetande* egentligen handlar om, vilket John Rees tenderar att göra i sin inledning till den engelska utgåvan av försvarsskriften, måste utsagorna förstås utifrån sin specifika kontext.⁴⁶ I hög grad är det fråga om ett försök till tillrättaläggande i enlighet med hur Lukács nu ville att boken skulle tolkas.

Med tanke på att dogmatiseringen av Lenin hade gått mycket längre än när *Historia och klassmedvetande* publicerades bara ett par, tre år tidigare ter det sig inte så märkligt att den kommunistiske ledaren här framställs som den mest självklara auktoriteten vid sidan av Marx och Engels – liksom att även ”kamrat Stalin” omnämns positivt.⁴⁷ Även på andra sätt framstår den nya skriften som mer leninistisk än det verk som den utger sig för att förklara och försvara. Medan synen på partiet hade varit något ambivalent i essäsamlingen från 1923 tar Lukács här entydigt ställning för Lenins förståelse av partiet framför Luxemburgs; hon åberopas bara vid några få tillfällen och då huvudsakligen negativt.⁴⁸ I jämförelse med *Historia och klassmedvetande* nerteras i någon mån också Hegels betydelse för Marx tänkande utan att Lukács för den skull överger sin egen hegeliensk-marxistiska grundhållning. Däremot var han alltifrån den här

tiden angelägen om att tydliggöra att Hegelinfluenserna var helt förenliga med den från högsta ort i Moskva föreskrivna marxism-leninismen.

Från den unge Marx till den unge Hegel

När Lukács skrev *Historia och klassmedvetande* och sitt senare försvarsverk hade han inte tillgång till Marx samtliga skrifter. Vid den här tiden hade många av Marx texter fortfarande inte publicerats, däribland *De ekonomisk-filosofiska manuskripten* och *Grundrisse*, vilka återupptäcktes först under senare delen av tjugotalet.⁴⁹ När *De ekonomisk-filosofiska manuskripten* för första gången gavs ut 1932 hade Lukács i och för sig redan haft möjlighet att ta del av dem, då han 1930 arbetade som vetenskaplig assistent vid Marx-Engels-Lenin-Institutet i Moskva. Men detta var ändå flera år efter att han hade skrivit *Historia och klassmedvetande*. Paradoxalt nog kastar Manuskripten från 1844 inte desto mindre ett intressant ljus över mycket av det Lukács hade tagit upp i sin kontroversiella bok, i synnerhet reifikationssteorin.

Det som står i fokus i Lukács reifikationssteori är vad han kallar varustrukturen och hur allt i det kapitalistiska samhället tenderar att anta tingliknande former. ”Varustrukturens väsen”, skriver han, ”består i att ett förhållande, en relation mellan människor antar karaktären av ett ting och på så sätt får en ’spöklik föremålslighet.’”⁵⁰ Varuformen är konstituerande för hela det moderna, kapitalistiska samhället och särskiljer detta från alla tidigare samhällssystem. Varor har förvisso funnits tidigare i historien, men det som är nytt är att varuformen nu genomtränger hela samhället inklusive alla dess livsyttringar. Det är först i ett kommunistiskt samhällssystem som reifikationen kan övervinnas. ”’Frihetens rike’, slutet på ’mänsklighetens förhistoria’ innebär just att de objektiverande relationerna mellan människorna, dvs reifikationen, börjar återställa sin makt till *människan*.”⁵¹

Lukács utvecklade sin analys om alltings reifiering eller förtingligande utifrån Marx ekonomiska beskrivning av varufetischismen i *Kapitalet*.⁵² Med publiceringen av *De ekonomisk-filosofiska manuskripten* gavs nu enligt många samtida bedömare en sorts humanistisk grund för hela resonemanget i och med den utläggning som den unge Marx gör där av arbetarnas alienering i den moderna kapitalistiska produktionsprocessen, det vill säga hur de i den industrialiserade arbetsprocessen successivt förfrämligas inte bara från den vara de framställer utan också från sig själva, andra människor och i sista hand mänskligheten som art.⁵³

När *De ekonomisk-filosofiska manuskripten* gavs ut i början av 1930-talet väckte de en enorm uppmärksamhet bland vänsterteoretiker. De kom att spela en nyckelroll i vidareutvecklingen av den hegelianska marxismen och frågan om hur alienationen närmare bestämt skulle förstås kom att diskuteras livligt. Med sin reifikationssteori hade Lukács försökt påvisa

förtningligandets avhängighet av det kapitalistiska samhällssystemet, vilket innebär att han underströk sambandet mellan ekonomin och reifikationen utan att för den skull helt reducera förtningligandet till ekonomiska förhållanden. Det är ett synsätt som kan jämföras med hur till exempel Erich Fromm, som på trettioalet hörde till Frankfurtskolan, utifrån *De ekonomisk-filosofiska manuskripten* gjorde en sorts antropologisk och psykologisk tolkning av Marx utan att ta nästan någon hänsyn alls till ekonomiska angelägenheter.⁵⁴ Det var en tolkning som stod väldigt långt från Lukács, som alltid var skeptiskt inställd till psykologiska förklaringsmodeller.

Trots att Manuskripten från 1844 tycktes stödja Lukács humanistiska och hegelianska tolkning av Marx gjorde han inget nytt försök att försvara *Historia och klassmedvetande*. I stort sett hade han vid den här tiden redan accepterat och anpassat sig till den officiella sovjetkommunistiska partilinjens. Under större delen av 1930-talet levde och verkade han i Moskva. Sovjetunionens totalitära utveckling under Stalins ledning gjorde det allt svårare och till sist helt omöjligt att öppet diskutera politiska frågor, och Lukács valde att lämna den politiska teorin och praktiken till förmån för estetiska och filosofihistoriska frågor, även om han där arbetade utifrån ett konsekvent marxistiskt och därmed politiskt perspektiv.

Som Georg Lichtheim framhåller blev Lukács primära mål nu att utveckla ”en estetisk teori som skulle vara för den östeuropeiska socialistiska världen vad den tyska idealismen i allmänhet och Hegel i synnerhet hade varit för den borgerliga världen”.⁵⁵ För att ha sådana anspråk på att formulera en alternativ socialistisk estetik framstår Lukács litterära och kulturella preferenser som påfallande traditionella för att inte säga estetiskt konservativa. Precis som under sin förmarxistiska period hyllade han realistiska författare som Goethe, Balzac, Tolstoj och Mann och de ideal om totalitet, universalitet och harmoni som han vägledes av gjorde det omöjligt för honom att uppskatta expressionismen och många andra typer av modernistisk konst och litteratur, inklusive författare som Franz Kafka, James Joyce och Virginia Woolf.⁵⁶

Under sin tid i Moskva på trettioalet skrev Lukács också ett större filosofihistoriskt arbete om Hegel, *Der junge Hegel*, som färdigställdes 1938 men publicerades först efter andra världskriget. Om Hegel trots allt hade stått i skuggan av Marx i *Historia och klassmedvetande* är det Hegel själv som står i förgrunden i *Der junge Hegel*. Och om läsningen av Marx i boken från 1923 hade varit hegeliansk så gör Lukács nu en marxistisk, historiematerialistisk och ideologikritisk tolkning av den unge Hegels filosofi. Det hindrar honom inte från att ha anspråk på att med *Der junge Hegel* också kasta nytt ljus över Marx tänkande. I ett senare tillagt förord framhåller han till exempel att han med sin bok försöker klargöra hur djupgående Marx är förbunden med ”den progressiva tyska utvecklingen från Lessing till Heine, från Leibniz till Hegel och Feuerbach”.⁵⁷

Der junge Hegel består av fyra huvuddelar. Den första handlar om vad Lukács kallar Hegels tidiga republikanska fas, från 1793 till 1796, under vilken han levde i Bern och tog starka intryck av den franska revolutionen. Den andra delen tar upp åren i Frankfurt, 1797–1800, då Hegel enligt Lukács genomgick en kris i avseende på sin samhällssyn samtidigt som han började utveckla sin dialektiska metod. Den tredje delen behandlar Jenaperioden, mellan 1801 och 1803, då han utformade sin objektiva idealism. Fjärde delen, slutligen, fokuserar på åren 1803 till 1807, då *Andens fenomenologi* publicerades och Hegel definitivt bröt med Schelling.

I jämförelse med *Historia och klassmedvetande* är studien om den unge Hegel mindre essäistisk och mer traditionellt akademisk. På det stora hela är framställningen redig, gedigen och välunderbyggd, även om vissa av bokens teser och argument onekligen framstår som mindre övertygande. Det gäller inte minst påståendet att Hegels teologiska period endast skulle vara en reaktionär myt.⁵⁸ Huvudtesen i *Der junge Hegel* låter sig däremot inte avfärdas så enkelt, nämligen att Hegel var den ende av de tyska idealistiska filosoferna som tog lika starka intryck av den industriella revolutionen i England som den politiska revolutionen i Frankrike och att hans dialektiska metod utvecklades i ett försök att begripliggöra och begreppsliggöra denna dubbelsidiga revolutionära utveckling. På så sätt visar Lukács hur Hegels filosofi och i synnerhet hans dialektik utformades mot bakgrund av tidens socioekonomiska förhållanden och framväxten av den moderna politiska ekonomin. Tillvägagångssättet i boken är med andra ord utpräglat historiematerialistiskt och kan enligt författaren själv betraktas som en illustration av ”den geniala insikt” som Marx formulerade i *De ekonomisk-filosofiska manuskripten*:

Storheten i den hegelska *Fenomenologin* (...) är alltså att Hegel fattar människans skapelse av sig själv som en process, (...) att han således fattar *arbetets* väsen och förstår den objektiva, den sanna, alltså den verkliga människan som resultat av hennes *eget arbete*.⁵⁹

För Hegels del innebar *Andens fenomenologi* – som utgör själva slutpunkten i *Der junge Hegel* och som Lukács på annat håll beskriver som ”ett verk som på högsta då tänkbara nivå mest pregnant sammanfattar tidens olika tendenser” – samtidigt en sorts försoning med verkligheten (*Versöhnung mit der Wirklichkeit*) efter hans upproriska för att inte säga revolutionära ungdomstankar.⁶⁰ Som Löwy har understrukit finns det stora likheter mellan Hegels position 1807 och Lukács egen situation i Sovjetunionen när han författade *Der junge Hegel*: även han hade vid den tiden övergivit sina tidigare revolutionära ideal och försonats med den stalinistiska verkligheten.⁶¹ Parallellen mellan Lukács och Hegel påtalades för övrigt redan av Theodor W. Adorno i en recension av en Lukácsbok från 1958.⁶² Det bör dock tilläggas att Lukács själv mot slutet av sitt liv, efter

den totalitära Stalineran, explicit hävdade att han aldrig helt hade kunnat acceptera Hegels försoning med verkligheten.⁶³

Hur det egentligen förhåller sig med den saken och hur stalinistisk Lukács faktiskt var är inte enkelt att avgöra och det är inte heller en fråga som kan utredas här, men det står klart att han aldrig offentligt opponerade sig mot Stalin under dennes livstid. Efter Stalins död 1953 kunde han däremot uttrycka viss kritik mot honom – låt vara att även detta var i enlighet med vad som kan uppfattas som Lukács (från och med slutet av tjugotalet) ständiga försök att anpassa sig till den offentliga sovjetkommunistiska linjen såtillvida att Nikita Chrusjtjov i sitt berömda tal vid den tjugonde partikongressen 1956 hade tagit avstånd från den stalinistiska terrorn och personkulten. Lukács riskerade därför ingenting när han till exempel i en sen intervju sade att Stalin inte var någon egentlig marxist och att den stora byråkratiska apparat som växte fram i Sovjetunionen under hans ledning var olycklig, eller när han vid samma tid kritiserade den karikatyrartade bild av Hegel som utvecklades under Stalintiden.⁶⁴ Samtidigt var och förblev Lukács övertygad om att även den värsta formen av socialism och kommunism är att föredra framför den bästa sortens kapitalism.⁶⁵ Med en sådan utgångspunkt är det inte förvånande att han inte starkare motsatte sig Stalin och senare sovjetiska ledare.

Att läsa Hegel för sina egna syften

I både *Der junge Hegel* och den senare tillkomna *Die Zerstörung der Vernunft*, utgiven 1954, argumenterar Lukács för att Hegel i allt väsentligt var en rationalistisk tänkare som kraftfullt vände sig mot romantikernas känslouppfyllda irrationalism.⁶⁶ Därmed utmanade han medvetet den bild av den unge Hegel som hade etablerats i den tyskspråkiga filosofin i början av 1900-talet. Enligt denna – med Lukács ord – ”reaktionära” tolkning, som fördes fram av bland andra Dilthey i den tidigare nämnda studien *Die Jugendgeschichte Hegels*, var Hegel i grund och botten en konservativ tänkare. Den reaktionära tolkningens företrädare framställde honom, påpekar Lukács, som ”en förelöpare till Bismarck” och hans filosofi – ”renad” från all dialektik” – förvandlades ”till en världsåskådning för konservering av den tyska efterblivenheten, till en syntes av alla reaktionära tendenser”.⁶⁷

I *Die Zerstörung der Vernunft*, ett synnerligen polemiskt arbete som på intet sätt hör till de mest nyanserade och sofistikerade inslagen i Lukács *oeuvre*, kontrasteras Hegel mot en lång rad förnuftskritiska tänkare – från Schelling över Schopenhauer och Kierkegaard till Nietzsche och sekelskiftets livsfilosofier – vilka sägs ha banat väg för nazismen och fascismen. Det innebär att Lukács, både strax före andra världskriget då han skrev *Der junge Hegel* och under det kalla kriget när *Die Zerstörung der Vernunft* tillkom, gjorde Hegel till en lierad i den kommunistiska kampen mot den

irrationalism som hade fått sitt tydligaste uttryck i den italienska fascismen och den tyska nazismen men som enligt honom också genomsyrade den samtida kapitalismen. Denna politiserade bild av Hegel som en övertygad irrationalismbekämpare – ja, i praktiken en fascismmotståndare – var i allt väsentligt en konstruktion av 1930-talets Lukács.⁶⁸

Fastän kommunisten Lukács, precis som de Hegelläsande fascisterna, helt uppenbart använde Hegel för sina egna syften menade han att den reaktionära form av hegelianism som utvecklades i början av 1900-talet var ett exempel på den tyska filosofihistoriens allmänna förvanskning och förfälskning.⁶⁹ Samtidigt var även han tvungen att medge att Hegels filosofi är så pass svårförståelig och mångtydig att den låter sig tolkas på en mängd olika sätt. Därtill kommer det faktum att Hegels tänkande förändrades över tid. Den filosof som skrev *Fenomenologin* skilde sig från såväl den yngre som den äldre Hegel. I sina marxistiska texter framställer Lukács genomgående den tidige Hegel som radikal för att inte säga revolutionär, medan han mot slutet av sitt liv successivt sägs ha blivit alltmer konservativ med en sorts negativ kulmen i den ”byråkratisk-ståndsmässiga statsteori” som presenteras i *Grundlinien der Philosophie des Recht*.⁷⁰

Det är därför knappast en tillfällighet att Rättsfilosofin är det större verk av Hegel som Lukács genomgående skriver minst om, trots att studien från 1821 brukar stå i fokus vid behandlingen av Hegel i olika översiktsverk av de politiska idéerna historia. I sitt omfattande författarskap, från den tidiga studien om romanens teori till de sena arbetena om förnuftets förstörelse och det samhällseliga varats ontologi, återkom han däremot ständigt till *Fenomenologin* och *Logiken*.⁷¹ Det var i stor utsträckning utifrån dessa båda verk han utformade sin specifika form av hegeliansk marxism.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Hegel vid sidan av Marx var och förblev den viktigaste referenspunkten i Lukács författarskap från slutet av 1910-talet och framåt. Han tolkade Marx utifrån ett hegelianskt perspektiv (först och främst i *Historia och klassmedvetande*) och Hegel utifrån ett marxistiskt och historiematerialistiskt perspektiv (framför allt i *Der junge Hegel*). Även om hegelianismen till och med i högre grad än marxismen utgjorde en konstant i hans tänkande var det genom sin syntes av dessa båda idéströmningar i *Historia och klassmedvetande* han lämnade sitt mest betydelsefulla bidrag till den moderna politiska idéhistorien.

Efter publiceringen av det kontroversiella verket från 1923 förlorade Lukács tänkande mycket av sin komplexitet i takt med att han anpassade sig till den förenklade form av marxism-leninism som snart kom att påbjudas i det stalinistiska Sovjetunionen. Samtidigt fortsatte han att betona den hegelska filosofins och i synnerhet dialektikens betydelse inte bara som en central utgångspunkt för Marx och marxismen utan också som ett redskap i den samtida kampen mot det kapitalistiska samhällssystem som han betraktade som ett av mänsklighetens värsta gissel. Först som

sist var det för att kritiskt utmana kapitalismen, vitalisera marxismen och i förlängningen befria människan som författaren till *Historia och klassmedvetande* menade att det är nödvändigt att gå tillbaka till Hegel.

Summary

Back to Hegel! Georg Lukács, dialectics, and Hegelian Marxism. By Anders Burman. Georg Lukács' *History and class consciousness*, which appeared in 1923, is the founding text of Hegelian Marxism. With the aim to identify, analyze and contextualize Lukács' specific form of Marxism and his uses of Hegel's philosophy, this article focuses primarily on *History and class consciousness*, but it also draws attention to Lukács' pre-Marxist texts as well as his later development. Lukács' early work, which primarily deals with aesthetic issues, was marked by a romantic anti-capitalist stance and a non-politically formulated dream of another world. After he had become a Marxist and joined the Communist Party in 1918, Lukács' uses of Hegel became more political. As the crucial element in Marxism he stressed the dialectical method, which was invented by Hegel and developed further by Marx. Additionally, in *History and class consciousness*, the proletariat occupies the same position as the world spirit plays in Hegel's Phenomenology: a substance that is also a subject, but in order to fulfill its highest destiny and act as a revolutionary subject the proletariat must first become conscious. When *History and class consciousness* was published it became subject to harsh criticism from official Soviet communist thinkers. It was only then, it is argued here, that Lukács became a thoroughly Marxist-Leninist philosopher. In his later works Lukács hardly deviates from the official Marxist-Leninist line, although he continued to emphasize the Hegelian element in Marxism. In *The young Hegel*, a work that was written in the 1930s but not published until after World War II, Lukács made a historical materialist interpretation of the young Hegel's philosophy. Here and in his other late works, Lukács argues that Hegel essentially was a rational thinker who forcefully turned against the irrationalism of the romantics. Lukács emphasizes that we today have to criticize capitalism and fascism in a similar manner. It is, ultimately, necessary to go back to Hegel to be able to challenge capitalism, to revitalize Marxism and to emancipate mankind.

Keywords: Georg Lukács, Hegelian Marxism, *History and class consciousness*, *The young Hegel*, dialectics, Western Marxism.

Noter

1. Andrew Arato & Paul Breines: *The young Lukács and the origins of Western Marxism* (London, 1979), ix. Slavoj Žižek: "Postface. Georg Lukács as the philosopher

of Leninism", i Georg Lukács: *A defence of History and class consciousness. Tailism and the dialectic*, övers. Esther Leslie (London & New York, 2002), 151.

2. "Interview with Peter Bürger", i Eva L. Corredor: *Lukács after communism. Interviews with contemporary intellectuals* (Durham & London, 1997), 46.

3. Om den hegelianska marxismen i allmänhet, se t.ex. Perry Anderson: *Om den västerländska marxismen*, övers. Christine Hellman & Gunnar Sandin (Lund, 1984).

4. Giorgio Agamben: *Homo Sacer. Den suveräna makten och det nakna livet*, övers. Sven-Olov Wallenstein (Göteborg, 1995), Slavoj Žižek: *Less than nothing. Hegel and the shadow of dialectical materialism* (Brooklyn, NY, 2012). Om Hegelreceptionen i den kontinentalfilosofiska traditionen, se vidare Anders Burman & Anders Bartonek (red.): *Att läsa Hegel* (Hägersten, 2012).

5. Žižek: "Postface. Georg Lukács as the philosopher of Leninism", 153.

6. Artikeln är skriven inom ramen för ett av Östersjöstiftelsen finansierat forskningsprojekt om just hegeliansk marxism i vilket även filosofen Anders Bartonek ingår.

7. Judith Butler: "Introduction", i Georg Lukács: *Soul and form*, övers. Anna Bostock (New York, 2010), 6.

8. Distinktionen mellan anglosaxisk civilisation och tysk kultur återfinns bl.a. i Thomas Mann: *En opolitisk mans betraktelser*, övers. Per Landin & Urban Lindström (Stockholm, 2012).

9. Gunnar Gunnarson: *Georg Lukács. En essay* (Staffanstorps, 1969), 16. Om Lukács första läsning av *Kapitalet*, se Michael Löwy: *Förtviulan, förhoppning, försoning. Tre faser i Georg Lukács utveckling*, övers. Bernt Kennerström (Lund, 1986), 118. Tillsammans med Arato och Breines *The young Lukács and the origins of Western Marxism* är Löwys monografi, som ursprungligen publicerades på franska 1976, den viktigaste källan till denna bakgrundsteckning av Lukács tidiga utveckling. Se även Ferenc L. Lendvai: "György Lukács 1902–1918. His way to Marx", *Studies in East European Thought*, 60 (1/2), 2008, 55–73.

10. Lukács citerad efter Löwy: *Förtviulan, förhoppning, försoning*, 94.

11. Terry Eagleton: *Marxism och litteratur*, övers. Anders Olsson & Svante Weyler (Stockholm, 1978), 34.

12. Wilhelm Dilthey: *Gesammelte Schriften, vol. 4. Die Jugendgeschichte Hegels und andere Abhandlungen zur Geschichte des deutschen Idealismus*, red. Karlfried Grün-

der, 6 uppl. (Göttingen, 1990), 3–187.

13. Retrospektiv kommentar från 1961 citerad efter George Lichtheim: *Georg Lukács* (New York, 1970), 9. Georg Lukács: *Theorie des Romans. Ein geschichtsphilosophischer Versuch über die Formen der grossen Epik* (Berlin, 1920). Jfr Tom Rockmore: "Lukács on modern philosophy", i Rockmore (red.): *Lukács today. Essays in Marxist philosophy* (Dordrecht, 1988), 229, som på svaga grunder påstår att Lukács under sin förmarxistiska period inte fäste särskilt stor uppmärksamhet vid Hegel. För en inträngande analys av *Theorie des Romans*, se Jay Bernstein: *The philosophy of the novel. Lukács, Marxism and the dialectics of form* (Brighton, 1984).

14. Löwy: *Förtviulan, förhoppning, försoning*, 108.

15. Om "splittringens problematik" i den tyska idealismen, se Anders Burman & Rebecca Lettevall: "Inledning", i Burman & Lettevall (red.): *Tysk idealism* (Stockholm, 2014), 7–38 och Thomas Karlsohn: "Världens splittring och vetenskapens enhet. Wilhelm von Humboldt och die Altertumswissenschaft", i Ingemar Nilsson (red.): *Vetenskap och historia. Sju essäer* (Göteborg, 1999). Rörande den unge Lukács hantering av problematiken, jfr Löwy: *Förtviulan, förhoppning, försoning*, 139.

16. G.W.F. Hegel: "Behovet av filosofin", övers. Carl-Göran Heidegren, i Heidegren (red.): *Behovet av filosofin* (Stockholm, 1991), 13. Originalen i Hegel: *Jenaer Schriften 1801–1807, Werke* vol. 2, red. Eva Moldenhauer & Karl Markus Michel (Frankfurt am Main, 1986), 20.

17. Arato & Breines: *The young Lukács*, 18.

18. Jfr Walter Benjamin: "Konstverket i reproduktionsåldern", i *Bild och dialektik*, red. och övers. Carl-Henning Wijkmark (Stockholm, 1991), 88.

19. Georg Lukács: *Historia och klassmedvetande. Studier i marxistisk dialektik*, övers. Tomas Gerholm (Staffanstorps, 1968), 34.

20. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 36.

21. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 36; kursiv i originalet.

22. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 39.

23. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 433.

24. Om Engels naturdialektik och hur den förhåller sig till Marx, se Alfred Schmidt:

Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx (Frankfurt am Main, 1962) och Sven-Eric Liedman: *Motsatsernas spel. Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap*, 2 vol. (Staffanstorps, 1977). Om den hegelska och marxistiska dialektiken i allmänhet kan man läsa i Fredric Jameson: *Valences of the dialectic* (London & New York, 2010). Se även István Mészáros: *Lukács' concept of dialectic* (London, 1972).

25. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 72.

26. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 71. Om totalitetskategorin hos Lukács, se vidare Martin Jay: *Marxism and totality. The adventures of a concept from Lukács to Habermas* (Los Angeles & Berkeley, 1984), 81–127.

27. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 71; kursiv i originalet.

28. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 32.

29. Žižek: "Postface. Georg Lukács as the philosopher of Leninism". Jfr Löwy: *Förtvillan, förhoppning, försoning*, 186. Uppfattningen att Lukács genom hela sin marxistiska karriär förblev Lenin och leninismen trogen förs fram av Leszek Kołakowski: *Main currents of Marxism. Its origins, growth, and dissolution, vol. III. The breakdown*, övers. P. S. Falla (Oxford & New York, 1982), 254.

30. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 32.

31. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 261.

32. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 329.

33. G.W.F. Hegel: *Andens fenomenologi*, övers. Brian Manning Delaney & Sven-Olov Wallenstein (Stockholm, 2008), 11.

34. Žižek: *Less than nothing*, 220.

35. När Lukács radar upp "dialektikens avgörande bestämmingar" nämner han just "subjektets och objektets växelverkan" men också "teorins och praktikens enhet, förändringen av kategoriernas substrat i historien som grundval för deras förändring i tanken, etc." Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 433.

36. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 379.

37. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 405. Se vidare Andrew Feenberg: "The question of organization in the early Marxist work of Lukács. Technique or praxis", i

Tom Rockmore (red.): *Lukács today. Essays in Marxist philosophy* (Dordrecht, 1988), 126–153.

38. Gunnar Gunnarsson: "Georg Lukács och *Historia och klassmedvetande*", i Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 24.

39. Georg Lukács: *Lenins tankevärld*, övers. Per-Olov Zennström (Stockholm, 1970), 120.

40. W. I. Lenin: *Collected works*, vol. 38 (Moscow, 1963), 180. Om Lenins läsning av Hegels Logik, se Kevin Anderson: *Lenin, Hegel, and Western Marxism. A critical study* (Urbana & Chicago, 1995).

41. Om Rudas och Deborins kritik, se John Rees: "Introduction", i Georg Lukács: *A defence of History and class consciousness. Tailism and the dialectic*, övers. Esther Leslie (London & New York, 2002), 17–25.

42. Georg Lukács: "Vorwort", i *Werke. Frühschriften, Band 2. Geschichte und Klassenbewusstsein. Studien über marxistische Dialektik* (Darmstadt, 1977). Förordet från 1968 är inte medtaget i den svenska översättningen. Samtidigt kunde Lukács i en intervju som gjordes vid samma tid konstatera att *Historia och klassmedvetande* trots alla sina brister ändå var "intelligentare och bättre" än det mesta som skrivits om Marx "på den borgerliga sidan". Georg Lukács: *Gelebtes Denken. Eine Autobiographie im Dialog*, red. István Eörsi, övers. Hans-Henning Paetzke (Frankfurt am Main, 1981), 125.

43. T. I. Ojzerman: "Lukács' Hegel interpretation", i Tom Rockmore (red.): *Lukács today. Essays in Marxist philosophy* (Dordrecht, 1988), 197.

44. Rockmore: "Lukács on modern philosophy", 230.

45. Georg Lukács: *A defence of History and class consciousness. Tailism and the dialectic*, övers. Esther Leslie (London & New York, 2002), 47.

46. Rees: "Introduction", 27 et passim. Se även Žižek: "Postface", 151–182, och Joseph Fracchia: "The philosophical Leninism and eastern 'Western Marxism' of Georg Lukács", *Historical Materialism* 21(1), 2013, 69–93.

47. Lukács: *A defence of History and class consciousness*, 73.

48. Lukács: *A defence of History and class consciousness*, 78f.

49. De skrifter av Marx som Lukács hänvisar till i *Historia och klassmedvetande* är

framför allt ”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin”, *Den heliga familjen, Filosofins elände* (”hans första mogna och fullbordade verk”), *Kommunistiska manifestet, Kritik av den politiska ekonomin* samt första och tredje volymen av *Kapitalet*. Hänvisningarna till Hegel är överlag övergripande och allmänt hållna. De enskilda verk av Hegel som återopas mest är Logiken, Fenomenologin, Encyklopedin och ungdomsskriften *Differenz des Fichte’schen und Schelling’schen System der Philosophie*. Till Rättsfilosofin saknas däremot nästan helt hänvisningar. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 79. Se även Rockmore: ”Lukács on modern philosophy”, 229.

50. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 140.

51. Lukács: *Historia och klassmedvetande*, 123.

52. Karl Marx: *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin, vol. 1. Kapitalets produktionsprocess*, 3 uppl., övers. Ivan Bohman (Lund, 1974), 62–73.

53. Karl Marx: ur *De ekonomisk-filosofiska manuskripten*, i *Människans frigörelse*, red. och övers. Sven-Eric Liedman (Göteborg, 2008), 67ff. Frågan om relationen mellan alienationsteorin i Manuskripten från 1844 och varufetischismkapitlet i *Kapitalet* har diskuterats livligt i Marxforskningen. Se t.ex. Ousmane Sarr: *Le problème de l’aliénation. Critique des expériences dépossesives de Marx à Lukács* (Paris, 2012) och Joachim Israel: *Alienation. Från Marx till modern sociologi. En makrosociologisk studie* (Stockholm, 1968).

54. Erich Fromm: *Marx’s concept of man, with a translation from Marx’s Economic and philosophical manuscripts* by T. B. Botmore (New York, 1963).

55. Lichtheim: *Georg Lukács*, 105.

56. Lukács och Bertolt Brechts inlägg i 1930-talets expressionismstrid kan man på svenska ta del av i den av Lars Bjurström redigerade och översatta volymen *Det gäller realismen* (Staffanstorps, 1975). Lukács senare kritik av modernismen framkommer tydligast i ”Die Weltanschaulichen Grundlagen des Avantgardeismus”, i *Wider den missverstandenen Realismus* (Hamburg, 1958). Se även Eugene Lunn: *Marxism and modernism. An historical study of Lukács, Brecht, Benjamin and Adorno* (Berkeley & London, 1982).

57. Lukács i förordet av *Der junge Hegel* i nyupplagan från 1954, här citerad efter den engelska översättningen av Rodney Livingstone: *The young Hegel. Studies in the relations between dialectics and economics* (Cambridge, MA, 1976), vii. Förordet från 1954 finns inte med i Suhrkamputgåvan av Georg Lukács: *Der junge Hegel. Über die Beziehung von Dialektik und Ökonomie* (Frankfurt am Main, 1973).

58. Se avsnittet ”Die ’theologische’ Periode Hegels. Eine reaktionäre Legende” i Lukács: *Der junge Hegel*, bd 1, 34–56. Medan Lichtheim: *Georg Lukács*, 115, är minst sagt skeptisk vad gäller det akademiska värdet med *Der junge Hegel* värderar Ojzerman den synnerligen högt i ”Lukács’ Hegel interpretation”, 197–220. Se även Marek J. Siemek: ”Das Hegel-Bild als Problem des philosophischen Selbstverständnisses des Marxismus. Am Rande des ’Jungen Hegel’ von Georg Lukács”, *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 37(3), 1983, 425–441.

59. Marx: ur *De ekonomisk-filosofiska manuskripten*, 126. Lukács: *Der junge Hegel*, 28. Se även Rockmore: ”Lukács on modern philosophy”, 231.

60. Georg Lukács: *Goethes Faust*, övers. K.-G. Wall (Stockholm, 1949), 62.

61. Löwy: *Förtvivlan, förhoppning, försoning*, 193. Löwy (192) framhåller också att det hegelska temat om försoningen med verkligheten redan framkommer i Lukács 1926 publicerade uppsats ”Moses Hess und die Probleme in der Idealistischen Dialektik”, *Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, vol. 12, 105–155.

62. Theodor W. Adorno: ”Erpresste Versöhnung. Zu Georg Lukács’ Wieder den missverstandenen Realismus”, i *Noten zur Litteratur* 2 (Frankfurt am Main, 1962).

63. Georg Lukács: ”Forord”, i Lukács, *Kunst og kapitalisme*, red. Bente Hansen (Copenhagen, 1971), 7. Se även Löwy: *Förtvivlan, förhoppning, försoning*, 209.

64. John T. Sanders & Katie Terezakis: ”Preface”, i Lukács: *Soul and form*, övers. Anna Bostock (New York, 2009), ix. Georg Lukács: *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins. Halbband 1*, red. Frank Benseler (Darmstadt, 1984), 516.

65. Harry Redner: *Malign masters. Genetile, Heidegger, Lukács, Wittgenstein. Philo-*

sophy and politics in the twentieth century (Basingstoke, 1997), 3.

66. Georg Lukács: *Die Zerstörung der Vernunft* (Berlin, 1954). Den svenska utgåvan, *Förnuftets banemän. Från Nietzsche till Hitler*, övers. Bernt Kennerström (Lund, 1985), utgår från den förkortade version som Lukács publicerade 1966: *Von Nietzsche zu Hitler oder der Irrationalismus in der deutschen Politik*. Sambandet mellan *Der junge Hegel* och *Die Zerstörung der Vernunft* påtalas av Lukács själv i förordet till 1954 års utgåva av Hegelboken. Lukács: *The young Hegel*, vi.

67. Lukács: *Förnuftets banemän*, 269. Lukács utvecklar sin kritik av Dilthey i avsnittet "Dilthey som grundare av den imperialistiska livsfilosofin" i *Förnuftets banemän*, 104–123. Om Lukács relation till Dilthey, se Werner Jung: "Georg Lukács als Schüler Wilhelm Dilthey", i *Von der Utopie zur Ontologie. Zehn Studien zu Georg Lukács* (Bielefeld, 2001), 58–78.

68. Se även Jozsef Lukács: "Die Probleme von Religion und Irrationalität im Schaffen von Georg Lukács", i Manfred Buhr & Jozsef Lukács (red.): *Geschichtlichkeit und Aktualität. Beiträge zum Werk und Wirken von Georg Lukács* (Berlin, 1987), 34.

69. Lukács skriver om nazisternas Hegel-

tolkning i "Der deutsche Faschismus und Hegel", i *Schicksalswende. Beiträge zu einer neuen deutschen Ideologie* (Berlin, 1948), 37–67.

70. Lukács: *Förnuftets banemän*, 270. På annat håll framhåller Lukács dock att även om Hegel efterhand blev mer konservativ var han "aldrig den preussiska statsfilosof som den senare liberalismen anklagade honom för att vara". Lukács: *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins*, 479.

71. Logiken intar också en framträdande plats i Lukács sista mer omfattande behandling av Hegel i det aldrig slutförda och först efter hans bortgång publicerade manuskript om det samhällseliga varats ontologi, *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins*. Även om Hegelavsnittet där, precis som verket i stort, fokuserar på ontologiska frågor har Lukács all anledning att också ta upp Hegels dialektiska logik, då denna har en tydlig ontologisk sida. I Hegels idealistiska system tänks dialektikens rörelser spegla dynamiken i den yttre verkligheten. Det är således inte, noterar Lukács, "en logik i skolastisk mening, inte en formell logik, utan snarare en odelbar intellektuell förening av logik och ontologi". Lukács: *Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins*, 483.

